

Nőtörténeti kutatások

PAPP KINGA*

APOR PÉTERNÉ, „HÁROMSZÉK KIRÁLYNŐJE”***

Kulcsszavak: *Kálnoki Borbála, Apor Péter, kora újkori Erdély, levelezés, nő történet, női szerepek*

Tanulmányom középpontjában egy olyan kora újkori erdélyi nemesasszony, Kálnoki Borbála áll, akihez nem a gondos háziasszony, hű feleség, gondoskodó anya, illetve bőkezű patrónus címek fűződnek, mint kortársaihoz általában, hanem makacsságát, összeférhetetlen természetét és erős egyéniségét örökítették meg a korabeli források, melyek közül a legismertebbek történetíró férje, Apor Péter végrendeletei.

A kora újkori erdélyi nemesasszonyokról – ha nem tartoztak a fejedelmi udvarhoz vagy a vezető arisztokrácia körébe – igencsak kevés információ maradt fenn: a családi levéltárakból, halotti beszédekből vagy végrendeletekből, könyvtárakból¹ gyűjthetünk össze információkat róluk, ezenkívül néha egy-egy napló, emlékirat örökítette meg őket. A családi levelezéstörödékek felvillantják a nemesasszonyok mindennapjainak egy-egy szeletét: főleg birtokigazgatással kapcsolatos kérdések, betegségek és gyógymódok, ételreceptek, vásárlás, mindennapi tevékenységeik, politikai és közéleti hírek jelennek meg a levelekben.² A halotti prédikációkból³ és a végrendeletek-

* PAPP Kinga (1983), irodalomtörténész, tudományos kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. E-mail: papp.kinga@eme.ro.

** A tanulmány a Domus szülőföldi ösztöndíj támogatásával készült.

1 MONOK István: *A női könyvtulajdonos, a női olvasó a 16–17. században = A zsolnártól a rózsaszín regényig. Fejezetek a magyar női művelődés történetéből.* Szerk. PAPP Júlia. Petőfi Irodalmi Múzeum, Bp., 2014. 79–93.

2 LENGYEL Tünde: *Esettanulmánya a kora újkori női műveltség kérdéséhez.* Századok CLIII(2019) 2 sz., 235–250; *Rákóczi Erzsébet levelei.* Szerk. előszó: BENDA Borbála–VÁRKONYI Gábor. Osiris, Bp., 2001; PAPP Kinga: *„én pedig vagyok igaz társad míg él” Kálnoki Sámuel és Lázár Erzsébet levelezése = Certamen I. Előadások A Magyar Tudomány Napján Az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában.* Szerk. EGYED Emese, PAKÓ László, WEISZ Attila. EME, Kvár, 2014. 67–80.

3 A halotti beszédekben megjelenő nőképről: MACZÁK Ibolya: *Jóasszony módra – Bibliai nőkép a régi magyarországi temetési beszédekben = A nők és a régi magyarországi vallásosság.*

ből⁴ is többnyire az ideális asszonykép, azaz a kegyes adományozó, ájtatos, istenfélő, családserető asszony és jó feleség képe rajzolódik ki. A leányok nevelésére vonatkozó olyan korabeli tanítások, mint Pázmány Péter írásai is, szintén az ideális asszony nevelésének módját mutatják be, mivel egy jó házasság záloga a jól nevelt feleség.⁵

Mindezen források közül a levelezések nyújtanak a legtöbb információt a női élet mindennapjairól, a levélírókról, azonban a levélszövegeket is több okból fenntartással, óvatosan kell kezelni. Európa-szerte szerényebb a középkori és kora újkori autográf női levelek száma, mint a férfiak által írt leveleké,⁶ Erdélyben pedig még a 17. század végén és a 18. század első felében is kevés autográf női szöveg készült, és ezeknek csak egy töredéke maradt fenn. A fennmaradt női levelekről megállapítható, hogy gyakran udvari tanítók, titkárok, papok vetették papírra, ilyen esetekben, szükségszerűen, nemcsak a feladó és címzett közti kommunikáció történik meg a misszilis által, hanem egy harmadik személy is részt vesz a szöveg, az üzenet (át)alakításában.⁷ A misszilisekkel foglalkozó szakirodalom arra is felhívja a figyelmet, hogy amennyiben ez a levélíró harmadik személy férfi, akkor az általuk papírra vetett levelek a férfi diskurzusok tradíciói szerint megírt, sajátos retorikai keretbe zárt szövegek.⁸

Bár a levelek gazdag forrásanyagot nyújtanak az egyéni és közösségi érzelmek és attitűdök azonosítására és vizsgálatára,⁹ nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt sem,

Szerk. BAJÁKI Rita–BÁTHORY Orsolya. MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Bp., 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely Lelkiségtörténeti tanulmányok 10) 199–208; LÁSZLÓ Zsófia: *Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében (1711–1825)*. Doktori disszertáció. Bp., 2011. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/laszlozsofia/diss.pdf> (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 17.)

- 4 Női végrendeletekről legújabban lásd: KELÉNYI Borbála, *Késő középkori magyar fő- és köznemesi női végrendeletek (1440–1526)*. Doktori disszertáció. Bp., 2015. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/kelenyiborbala/diss.pdf> (Utolsó megtekintés: 2019. 11. 17.)
- 5 Vö. PÁZMÁNY Péter: *Mint kell a keresztyén leányt nevelni = Pázmány Péter prédikációi*. Vál. TARNÓCZ Márton. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1987. 338–361.
- 6 James DAYBELL: *Introduction = Early Modern Womens's Letter Writing, 1450–1700*. Szerk. Uő. Palgrave, New York, 2001. 1–15.
- 7 Graham T. Williams a 16–17. századi angol női levelek kapcsán vetette fel ezt a problémát, Vö. Graham T. WILLIAMS: *Women's Epistolary Utterance: A Study of the Letters of Joan and Maria Thynne, 1575–1611*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia, 2013. 31; James DAYBELL: *Female Literacy and the Social Conventions of Women's Letter Writing in England, 1540–1603 = DAYBELL: i. m. 59–76*.
- 8 Malcolm RICHARDSON: *Women, commerce and writing in late medieval England*, Disputatio 1(1996) 123.
- 9 Az egyik legfrissebb és alapos összefoglalója a kora újkori érzelmtörténetnek: *Early Modern Emotions*. Ed. Susan BROOMHALL. Routledge, London, New York, 2017. Ezenkívül a témában jelentős közlemények: Barbara H. ROSENWEIN: *Worrying about Emotions in History*. The American Historical Review 107(2002) 3. 821–845; Uő: *Emmotional*

hogy levélszövegek, retorikailag felépített textusok, saját episztoláris konvenciókkal, szabályokkal.¹⁰ Maga a levélírás pedig egy olyan társadalmi viselkedési forma, amely saját kommunikációs nyelvvel és retorikával rendelkezik annak érdekében, hogy a személyes kontaktussal járó verbális és nonverbális kommunikációt helyettesítse. Ezért a kora újkori levelek olvasásakor elsősorban azokat a retorikai, textológiai eszközöket érhetjük tetten, amelyekkel a levélírók az érzelmeiket fogalmazták meg, ezenkívül egy-egy heves érzelmi reakció mögött a kiváltó társadalmi elvárásokat is megtalálhatjuk.¹¹

Kálnoki Borbála után nem maradt fenn végrendelet, önéletírás, leginkább férje végrendeleteiből és a kiadott levelezéséből ismerhetjük, emiatt a köztudatban leginkább nehéz természetű, összeférhetetlen személyként maradt fenn. Azonban levelei és más feljegyzései alapján kiegészíthető ez az igencsak egyoldalú kép. A kapott és elküldött levelekben megfigyelhetjük, hogy Kálnoki Borbála miként töltötte be élete fontosabb szerepeit, miként kommunikált és kommunikáltak vele írásban feleségként, anyaként, rokonként vagy akár néhány esetben milyen szerepe volt tágabb közösségében.¹² A források jellegéből adódóan természetesen a szűkebb családban betöltött szerepe rajzolódik ki leginkább, így főleg feleségként és anyaként figyelhetjük meg, de néhány levél árulkodik a rokonsági viszonyairól, a közösségben betöltött szerepéről, illetve ezenkívül fennmaradt több olyan levele is, amelyeket egy-egy birtoka tisztartóinak írt, ezek is szervesen hozzájárulnak a róla kialakított képhez.

Comunities in the Early Middle Ages. Cornell University Press, Ithaca–London, 2006. A 18. századi erdélyi emlékirodalom érzelmtörténeti megközelítéséről lásd: FEHÉR Andrea: *Sensibilitate și identitate în izvoarele narative maghiare din secolul al XVIII-lea.* Editura Mega, Kvár, 2012.

- 10 Vö. Jane COUCHMAN, Ann CRABB: *Form and Persuasion in Women's Letters = Women's Letter across Europe, 1400–1700. Form and Persuasion.* Szerk. Jane COUCHMAN, Ann CRABB. Ashgate, Aldershot, 2005. 3–18.
- 11 Gary SCHNEIDER: *Affecting Correspondences: Body, Behavior, and the Textualization of Emotion in Early Modern English Letters.* *Prose Studies* 23(2000), 3. 31–62; James DAYBELL: *Social Negotiations in Correspondence between Mothers and Daughters in Tudor and Early Stuart England.* *Women's History Review* 24(2015) 4. 502–527; Linda A. POLLOCK: *Anger and the Negotiation of Relationships in Early Modern England.* *Historical Journal* 47(2004), 567–590; Susan BROOMHALL–Jacqueline VAN GENT: *Corresponding Affections: Emotional Exchange among Siblings in the Nassau Family.* *Journal of FamilyHistory* 34(2009) 2. 143–165.
- 12 A kéziratos források lelőhelye: Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya, Apor család levéltára, 317. fond, (a továbbiakban: RNL-Kv, Apor cs.); Román Nemzeti Levéltárak Kovászna Megyei Osztálya (Sepsiszentgyörgy) Apor család levéltára, 36. fond (a továbbiakban: RNL-Szgy, Apor cs.).

KÁLNOKI BORBÁLA HÁZASSÁGA

Kálnoki Borbála (1681–1743)¹³ és Apor Péter (1676–1752) házasságát a kancellár-helyettes Kálnoki Sámuel és Apor István kincstáros – aki az árván maradt Apor Pétert nevelte – tervelték ki. A két katolikus előljáró több levélben egyeztetett családi köteleik megerősítéséről, ezzel kívánták kölcsönösen egyengetni gyermekeik sorát. Levelezésükből tudjuk, hogy az ifjú Apor Péter 1698-ban Bécsben járt leánynézőben,¹⁴ ám hazatérte után úgy tűnt, hogy nem volt kedve a házassághoz, amiért Kálnoki neheztelt is rá. Azonban miután Apor István meggyőzte az ifjú unokaöccse „változó és éretlen elméjét”,¹⁵ 1699 júliusában megültek Bécsben a lakodalmat, melynek fényűzését a takarékos nagybácsi több levelében is bosszúsan emlegette.

A lakodalom után a friss házások visszatértek Erdélybe, de Apor István egyik leveléből az derül ki, hogy a fiatalasszony temperamentuma nem nyerte el tetszését, mivel 1699 novemberében arra kérte levélben Kálnokit, hogy intse meg leányát: „nem árt pedig kegyelmed az iffiuaszont atyai hatalommal meg inteni, hogy csendeseb accomodatiót végyen elé, ugy érezheti hasznát jövendőbenis mind urával edgyütt”.¹⁶ Feltehetőleg a Bécsből hazatérő ifjú asszony tékozló életmódja, esetleg szabadosabb viselkedése vagy túl nagy önbizalma nem tetszett a takarékos kincstartónak és talán unokaöccsének sem.

A szülők nagy tervei sem váltak valóra, ugyanis Apor István 1704-ben, majd 1706-ban Kálnoki Sámuel is meghalt, így nem támogathatták tovább a fiatalokat. Kálnoki utódai, apjuk halála után több évig kérik az udvartól és az erdélyi rendektől, hogy apjuk elmaradt fizetését törlesszék. A Rákóczi-szabadságharc szintén hozzájárult ahhoz, hogy mindkét család státusza csökkent és birtokaik száma is megfogyatkozott. Apor Péter pedig, miután – saját bevallása szerint a kurucok elől – Moldvába szökött, 1706–1707 között Rabutin parancsára börtönbe került, felségárulás vádjával, és elvették birtokai egy részét is. Kiszabadításában feleségének is nagy szerepe volt.

Apor végrendeletei szerint a bizonytalanul induló házasságuk később sem volt felhőtlen. 1726-ban kelt végrendeletében így írt feleségéről:

„Megvallom, nem kevés lelki fájdalommal, mindazáltal igazsággal meg kell írnom, Isten tudja s én tudom többet nem is írok, de mégis mennyi keserves szenvedésem voltak az én feleségemtől Kálnoki Borbárától, úgy hogy huszonhét esztendeig való véle laká-

13 Szülei Kálnoki Sámuel, Erdély bécsi kancellár-helyettese és Lázár Erzsébet.

14 Kálnoki 1695-ben Bécsbe költözött, ahová a következő évben családja is követte.

15 Román Nemzeti Levéltárak Kolozs Megyei Osztálya, Korda család levéltára, 377. fond, 50/445. (a továbbiakban: RNL-Kv, Korda cs.)

16 RNL-Kv, Korda cs. 50.

somban, nem hiszem, hogy külön vele huszonhét csendes ételem lett volna, az többit elhallgatom, mert Isten tudja s mellettem levő jámbor szolgálaim, hogy nagyobbára békességes tűréssel szenvedtem minden dolgát, hanem mikor megkényszerettem, de akkor is rútul nem szidtam, életemben gyengén egyszer csaptam meg s egyszer ütöttem. Most is penig micsoda méltatlanul hagyott el, az mely miatt látván házamnak jövődöbeli kisebbségit, annyit búsultam, hogy az közelíti végső órámot, és azután is mind hittam az csendes békességre, a kik benne forgottak jól tudják. de csak resolvalta magát, hogy soha többször vissza nem jó. Én házamtól el nem kergettem, maga ment el, hívattam, nem jött; azalatt is, hogy külön vagyunk, Isten te tudod, mennyi bosszút tett rajtam, és az ő engem boszontása közelíti az én halálomat; boszútételivel együtt nem ked(v)keresés volt minden dolga, és mivel maga hagyott el, semmi jószágomban még legkisebb adóst sem vehetne törvény szerént, nékem jószágot nem keresett, sőt ha vettem is, azért haragudott; mindazáltal hogy ez világ megtudja, hogy az bosszúságot békével szenvedem, nevem viseléséig, vagy ha holtig találná viselni, holtáig, hagyom néki az tövisi jószágot és az sárdi szőlőköt, az szentmártonival együtt és a kisszóllósi jobbágyokat”.¹⁷

Majd az 1740-es testamentumban a következő sorokkal jellemzi házasságát és feleségét:

„Azt is megvallom, hogy az én Istenem boldogtalan házassággal látogatott meg, de nem magam akaratomból lett házasságom, hanem az édes apám helyett való jó bátyámot gróf Apor Istvánt nem akartam megszorítani; de ő is szegény nem annyira vétkes, mint gróf Mikes Mihály, az ki – mondani – erővel vette reá az említett szegény bátyámat, hogy úgy házasodjam; ellenkező természetűek lévén a feleségemmel, akár mint kerestem kedvit, semmi haszna nem volt, megszorodott lelkemben miatta sok haszontalan költést kellett tennem, végre (oly igazán írom, mint az mint Jesus Christus színe eleiben akarok menni!) az 1725. esztendőben elhagya, én az okát le nem írom, mert az egész ország jól tudta, de igazságosan írom, magam semmi okot nem adtam reá, hét esztendeig külön lakék, hét esztendő múlva haza jöve ugyan, de úgy élt akkor is velem, mintha

17 *Br. Apor Péter verses művei és levelei* I. Szerk. SZÁDECZKY Lajos. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Bp., 1903 (Magyar Történelmi Emlékek = Monumenta Hungariae historica. Második osztály: írók 37). 364–365. (a továbbiakban: *Apor Péter verses művei*)

feleségem sem lett volna, midőn ezt írom, tizenöt esztendeje hogy elhagyott elsőbben, de azután soha asszonynyal nem háltam, senki szememre nem vetheti sem éltemben, sem holtam után, hogy azok az tizenöt esztendőök alatt legkissebb botránkoztató életet éltem volna, az míg penig tölem külön lakott, mennyi pénzemet költötte el, mely mind válogatott szép aranyokból állott, az regestrumból, melyet ezen testamentumomba bele tettem, megláthatni, mert ha velem valaha egyet értett volna, és együtt kereskedtünk volna, bizony tehetnék ma testamentomot”.¹⁸

Első testamentumát feltehetőleg saját javai és igaza védelmében készítette, miután felesége elmenekült közös otthonukból, a szövegben nemcsak az asszonyt jellemzi, hanem azokra is válaszol, amelyek az asszony, a rokonok és a közösség részéről érthették a családi béke megbomlása után. Második végrendeletét élete alkonyán, felesége halála előtt három évvel készítette. Ebben enyhébbek az asszonyt ért vádak, az öregség, keserűség hangján összegezte a lassan elmúló közös életüket, melyet nem sikerült az évek során megjobbítaniuk. Hasonló hangnemű végrendeletek még voltak a korban, Kornis Zsigmond kormányzó és felesége közti rossz kapcsolatról tanúskodik Kornis végrendelete is, melyben ridegséggel, közönnyel emlékezik meg feleségéről.¹⁹

Aporéknak a testamentumokban felemlegetett rossz házasságuk ellenére bő gyermekáldásban volt részük. Apor Péter *Synopsis Mutationum*ából, valamint a családi levelezésekből tudjuk, hogy 1700 és 1718 között 12 gyermekük született: Rozália (1701–1708), Zsuzsanna (1701–1728), I. István (1702–1704), Borbála (1704–1705), József (1706–177?), János (1708–1773), Zsófia (1709–1710), Anna (1711–177?), Druzsina (1712–1720), László (1714–1770), II. István (1715–1718), Zsigmond (1718–1719). Közülük 5 érte meg a felnőttkort (Zsuzsanna, János, József, Anna, László), azonban Zsuzsanna lányuk is fiatalon, 28 éves korában elhunyt. Az újszülöttkorban vagy kisgyermekként elhunyt gyermekek sorát végignézve, megállapítható, hogy az Apor család, akárcsak más korabeli családok, gyakran szembesült a halállal, mindez talán erősítette a testvérek közötti és a szülő-gyermek kapcsolatot, de a szülők egymáshoz fűződő viszonyát nem szilárdította meg.

Házasságuk 44 évének több periódusából maradtak fenn levelek. Természetesen az első időszakból, Apor Péter brassói szabadulása után, több levél van: ekkor kiskorú, iskolás gyermekeik voltak, mindketten aktívabb életet éltek, és még a nyilvános háborúskodás sem tört ki közöttük. Ebben a periódusban Apor többször utazott Kolozsvárra vagy Szebenbe országgyűlésre, illetve ő is, és felesége is valamelyik családi

¹⁸ Uo. 378–379.

¹⁹ Vö. Történelmi Tár 1892. 173–185.

jóságra, olyankor leveleket küldtek egymásnak. Bár Apor Péter első végrendeletében úgy festi le házasságukat, hogy nem volt egy nyugodt étele sem felesége mellett, Apor István levelét leszámítva, házasságuk első felében kevés dolog utal arra, hogy ne éltek volna egyetértésben.

Leggyakrabban természetesen a gyermekeikről leveleztek (egészségi állapotuk, iskoláztatásuk és sok más velük kapcsolatos hír van a levelekben), de ezenkívül gyakran megjelennek a bor vásárlására és szállítására, különböző mezőgazdasági munkákra és korcsomáltatásra vonatkozó kérések, gazdasági utasítások, a birtokok ügyei, valamint a rokonokkal folytatott perek. Apor, ahogy más férjek is, leveleiben beszámolt az országgyűlési hírekről, ismerősökkel, rokonokkal kapcsolatos pletykákról. Ezenkívül királybírói döntéseit is megtárgyalta feleségével, az asszony egyik levelében ellezte is, hogy férje nem annak az előmenetelét támogatta, akit ő szeretett volna: „szokása is kegyelmednek, hogy olyanokat viszen eléb eléb dolgában, aki meg sem küszöni. Székely Sigmond úr lesz egyik aki meg érdemelné, azt meg sem tekénti kegyelmed”.²⁰ Mindez azt sejteti, hogy kikérte, meghallgatta véleményét a közügyek kapcsán. Kálnoki Borbálának pedig nemcsak ezekről volt meg a véleménye, férje szebeni költségeiről is rosszállóan írt: „Tudom sokaknak üröl meg az erszénye Szebenben, s még a miből kereshetne is elkél. A sok haszontalan cseléd tartás miatt is”.²¹

A levelek arról vallanak, hogy házasságuk első időszaka többnyire békésen telt, akárcsak mások is, ajándékokat küldözgettek egymásnak, Apor különleges növénymagokkal kedveskedett feleségének (articsóka, spárga, karfiol stb.), ezenkívül kávét, citromot, csigát, osztrigát vásárolt neki, könyvet másoltatott, néha tréfás megjegyzéseket tett, felesége is minden levéllel küldött neki valami házi kedvességet. Ebben az időszakban közös frontot alkottak, leveleiben többször utalt arra, hogy felesége nevét, érdekeit védte különböző fórumokon, mint például az országgyűlésen ellene beadott panaszoktól és rágalmazásoktól: „felőled is olyan hazugságot írtak az guberniumnak penig, hogy úgy tartod magadat, mint ha ős gyükeres királynéja volnál Háromszéknek, és nem én parancsolok Háromszéken, hanem te; ezt penig vagy pater írta, vagy valami calvinista pap, avagy azok nevel valami hazug ember; és nagy nevetéssel nevettek az guberniumban, noha azt is véghez vittem, hogy az guberniumon kívül nem ment az dolog”.²² Az előadásom címét is adó sorok nem az asszony jellemzését sejtetik, hanem sokkal inkább Apor attitűdjét: részben vádolja feleségét, neheztel rá azért, hogy közéleti dolgaiba is közbeavatkozik, részben pedig egyfajta titkolt büszkeséget is rejtene sorai, melyek felesége tájékozottságára, talpraesettségére vonatkozhatnak.

20 RNL-Kv, Apor cs. 31/43.

21 Uo.

22 *Apor Péter verses művei*. II. 58.

Mindketten állandó kapcsolatot tartottak fenn a a katolikus egyházzal, bőkezűen támogatták. Kálnoki Borbála családtagjaival folytatott levélváltásában azt látjuk, hogy udvari papjuk vagy a helyi páter állandó szereplője életüknek, a levelekben mindig az ő üdvözlését is tolmácsolja, és őt is üdvözlik gyermekei, testvére és veje is. Mégis a helyi papokkal több konfliktusuk volt, nagyon sok erre utaló adat van a levelezésükben, beadványokban és egyéb iratokban.²³ A konfliktusok egyrészt a beszédet adó miatt lehettek, másrészt mert a házastársak azt is befolyásolni szerették volna, hogy melyik településnek ki legyen a papja.

Később azzal gyanúsították Kálnoki Borbálát, hogy a szentléleki páterrel viszonya volt, akit el is kergettek, és a szentléleki templomot bezárták a pestis idején, ezért nem volt, aki eltemesse a halottakat. Ezek után azzal vonta magára az egyház haragját, hogy visszakérte a bezárt templomból azokat a tárgyakat (ünnepi oltárterítő, kelyhek), amelyeket, saját bevallása szerint, csupán használatra adott az egyháznak. Apor beadványából az derül ki, hogy a konfliktus nyomán odáig fajult a dolog, hogy a papok által Jézabelnek titulált, korábban igencsak vallásos felesége nem járt többet templomba, nem áldozott, és vele együtt a lányukat, Annuskát is megbélyegezték. Apor az 1730-as évek végén azzal gyanúsították, hogy akadályozza a papoknak járó szaladbér kifizetését, ezekre vonatkozólag több tanúkihallgatás, beadvány van a családi levéltárban.²⁴

Házasságuk 1725-ben romlott meg, Kálnoki Borbála 1731-ig külön is költözött férjétől, ebben az időszakban egymással nem leveleztek, azonban többen töltöttek be közvetítő szerepet, próbálták békíteni őket. Nem tudni egész pontosan, hogy mi is volt szétválásuk oka, a levelekben több tényező felbukkan: Aporét hűtlenséggel, párnasággal is rágalmazták, de más panaszok is érkeztek rá a szolgálótól. A Kálnoki Borbálának címzett levelekből az derül ki, hogy férje elkergette otthonról, majd közvetítőkön keresztül fogadkozott, hogy ha visszamegy, nem esik bántódása, és a cselédek is feltétel nélkül engedelmeskednek neki. Azonban Apor nem tartotta be ígéreteit, többször meggondolta magát. Különélésük közbeszéd tárgya volt Erdély-szerte, feltehetőleg mindketten többekkel leveleztek. Vitájukról Apor levelei között kevés

23 „Az papnak ne hidj ezután, mert mind nekem, mind neked, mind az leányomnak alkalmasint megfizetenenek volna, ha lehetett volna, kivált az vicarius, mert ha lehetne talám az ördögöt is kihozná pokolból ellenünk; én ugyan ő kegyelmektől bizony nem félek, mindazáltal bizony nehezen esik az sok jóért; én is meglátom mit tehetek. Sz. József napjára is alig hiszem, hogy haza mehessek, hanem barátokat kell inkább hivatni, mint világi papokat, kivált az kikhez leginkább bízunk, és az ölkben is lemertem volna tenni az fejemet, azok voltak nagyobb ellenségink, úgy mint pater Lukács uram Lemhinyből s az gelenczei, az ugyan fő volt, s bizony páter Cseh uram sem volt vétek nélkül, az Isten áldja meg páter Bírót az nyujtódit, az igyenesen viselte magát; pater Kovács uram hasonlóképpen, az többi penig alig tudtak valamit benne.” *Apor Péter verses művei*. II. 125

24 RNL-Kv, Apor cs. 11.

szöveg maradt fenn, azonban Kálnoki Borbála több ilyen levelet megőrzött. 1726-ban Henter Dávid írt az asszonynak arról, hogy Háromszéken jártában, majd Kolozsváron is hallotta, hogy Aporék „nem egyesek”, leveléből kiderül, hogy miután a szóbeszédnek alapján a házastársak közti vita részleteit is megtudta, bánja, hogy ottjártakor „jól készült lúggal meg nem mostam volna a fejit bátyámnak, akár mint szízegett volna, haragjával sem gondoltam volna, mint oknélkült valóval; szégyen, hogy vénségire maga temeti el magát, de ha magának koporsót farag, bárcsak másokat ne kényszerítene halálig: így bizony a borbély sem bánt velle, mint én, ha így tudtam volna, mikor most nem régen Torján járék. Én bizonyosan elhiszem, annál nehezebb Nagyságodnak a szenvedés, a mennyivel méltatlanabb; de ennek orvoslása (ítéletem szerint) nem egyéb, hanem a megedgyezés, mert ezt a Nagyságotok külön és távolléte, mindegyik között gerjeszti s mind a külsők között neveli s oregbíti. Mi formában legyen pedig meg, Nagyságod maga is feltalálja módját. Tudom ugyan, hogy erre Nagyságod mint megbántódott fél nehezen lépik, azért is, hogy edgyikünk nem mindenkor szokott igiretinek állani; de különben nehezen szűnik meg sokaknak vizsgálódó haszontalan elméje s itílete”.²⁵ Ő is, mint sokan mások, a megedgyezést tartja a legjobb megoldásnak, bár tudja, hogy az asszony mint megbántódott fél nehezen fog kezdeményezni.

A Kálnoki Borbálának címzett levelek arról árulkodnak, hogy sokat panaszkodhatott másoknak keserves állapotára, férjére, tanácsokat kért (pl. prókátorfogadás kapcsán), vagy közbenjárást. Többen ellátták jó tanácsokkal, bölcsességekkel, pl. „Tűz által próbáltatik és frissül az arany”, azonban az is beszédes, hogy többen elutasították azt, hogy közbeavatkozzanak. Gidófalvi István prókátor 1727-es leveléből kiderül, hogy az asszony elpanaszolta neki helyzetét, és felkérte, hogy képviselje őt, de a prókátor elutasította kérését, arra hivatkozva, hogy a család régi hű embereként nem kíván ilyen helyzetben egyiknek sem szolgálni vagy ártani.²⁶ Petki István felesége, Zichy Sára vigasztaló levelében mentegeti férjét, aki köszvénye miatt késlekedik a közbenjárásban. Legtöbb megszólaló a család jó híre és a gyermekek miatt aggódott, pl. Lázár Ferenc 1729. szeptemberi levelében: „bár az az keserves különözés ne let volna kietek között, talán Galaczban bomlott volna meg, és ha tovább tart bizony félő hogy a többiis úgy jár és így az szegény hűgomék öcséim sirattyák meg az mű vétkeinket”.²⁷

A családtagok is részesei lettek a vitának, Zsuzsanna lányuk 1727. április 10-i, anyjának címzett levelében ezt olvashatjuk: „Bizony meg valam édes Nagyságos Aszonyom bizony nagy lelkem fájdalmával értem Nagyságod ujab ujab szenvedését hiszen elég volna az edig valo háborúsága Nagyságodnak. Az mi ileti az otvalo tancot

²⁵ *Apor Péter verses művei*. II. 186.

²⁶ RNL-KvApor cs. 37/119.

²⁷ RNL-KvApor cs. 37/53, 50.

az bizony edes Nagyságos Aszonyom nem derek dolog, hejaban iratot punktumban, mert az kételenség vite rája Nagyságodot bizony Torján is meg eset volna ha csak embersegeket nem neztek volna azon böcsületes ifu legyenek, maskent is bizony abol semi derek dolog nem leszen, hiszem egyik en adom meg az arat az tancnak, s igen is akarnam ha rejam irnanak azert az tancert en is bizony meg felelnek, mind azon altal meg Isten eő Szent felsége meg vigasztalja Nagyságodot minden szenvedésiből az melyet is tiszta lelkemből kevanok mert ha kepes volna hogy Nagyságod közöt igaz egyesseget tehhetnek bizony az véretem is kész volnék ki önteni”.²⁸

Nemcsak Zsuzsanna lányuk, hanem Haller János is közvetített, és a békülést próbálta elősegíteni, egyik 1728-as levelében csalódottan írt Apornak, és felesége betegségéért is felelősnek tartja őket: „Az feleségem írhatom az Úrnak, hogy bizony csak nyomorú egy állapotban vagyok, majd ki szárad a világból, mely nyavalyáját rész szerént inkább hiszem köszönheti az Úréknak, s semmi némű orvoslásra (ami keserveesebb) reá nem vehetjük, a mi pedig az asszonnyal való dolgot illeti, én bizony belé nem ártom többször magamot, mert látom a világnak állhatatlanságát, és úgy tapasztalom, hogy talán velem is csufolkodni akarna az Úr, mivel az ősszel az Úr tetczése szerént elé hoztam az Asszonynak, s hát írásban producállja az asszony, hogy Károlyváratt mondani többet igirt az Úr hogy sem itt én előttem s tekinteteméért igirt az Úr. Azért lássa az úr akár mit csinálljon, s mire mehet az átkozott veszett lelkű utrumival, melyek félő Istennek ostorát ne szállítsák az egész Apor házra. Kivántam volna soha ezeket nem érni s ismerni, tribulatiokot tribulatióra viselvén”.²⁹ 1728-ban elhunyt Zsuzsanna, de ez sem hozta közelebb őket egymáshoz, a temetés kapcsán is gyermekeiken keresztül üzengettek egymásnak.

A család tagjai mellett a helyi páterek is közvetítettek a felek között, azonban a vita magasabb szintekre is eljutott, miután a helyi papok nyomására sem jutottak egyességre.³⁰ Így Kornis Zsigmond gubernátor, Antalfi János püspök, majd később Zorger Gergely püspök elé is, akik szintén a békülést javasolták, majd amikor ez sem vezetett sikerre, a bűnös fél megbüntetésével fenyegették őket. Általános eljárásnak számított, hogy amennyiben a házastársak nem tudnak vitáikon felülkerekedni, esetleg kenyértörésre, különköltözésre kerül sor, először a család, ismerősök, papok segítségét kérték.³¹ Mindenki igyekezett a tőle telhetőt megtenni a felek kibékítése érde-

28 RNL-Kv Apor cs. 56/149.

29 RNL-Kv Apor cs. 37

30 1726. febr. 11-én Lukács András káplán írt Apornénak, kérve, hogy minél hamarabb végbemenjen a békesség köztük, kiemelve, hogy férje hajlandó Szentléleken vagy Csíkbán találkozni vele, csak nevezzen meg tanúkat, hogy kik legyenek jelen: „Minél tovább halad annál inkább elidegenedik Ngtok egymástól, és annál több károk s gyalázatok fogják követni Ngtok méltóságos házát”. RNL-KvApor cs. 56/2

31 Hasonlóan jártak el Rákóczi Erzsébet és Erdődy György esetében. Lásd *Rákóczi Erzsébet levelei*, 10–25; vö. még: Joanne BAILEY: *Unquiet Lives. Marriage and Marriage Breakdown*

kében, hiszen a személyes, társadalmi és gazdasági jólét egyik tényezőjének számított a stabil házasság, a le nem zárt konfliktusok helyett inkább a látszólagos családi harmóniát preferálták,³² majd, ha ez nem vezetett eredményre, akkor hivatalos személyek bevonására került sor.³³ Azonban a katolikus családokban, így Aporék esetében is válásról szó sem lehetett, legfeljebb egy nagyon hosszú, évekig elhúzódó sikertelen békítési eljárás után az ágytól és asztaltól való elválasztást engedélyezték.³⁴

Fennmaradt egy nagyon töredékes, megrongálódott megállapodás, amelyet Antalfi János püspök előtt kötöttek. A töredék a köztük levő viszály részleteiről tanúskodik: „egymás ellen való hirtelen indulatokat temperálják, egymás ellen való gyanóságokat le tegyék, azokra okot ne adjanak, se pedig leg küsebb mocskos szóval egymást ne disfamalgják. Legyen az úr jó gazda, az asszony jó gazda asszony és a jószágnak keresetét egyenlő akarattal költsék, ne is lakják ottan az enyim és kéd hanem legyen egy erszények egy asztalok egy ágyok és mikor lehet s illik együtt járjanak”.³⁵ A megállapodás még nem vezetett megbékélésre, végül 1731-ben békültek ki hivatalosan,³⁶ de ezután is többnyire külön háztartást vezettek, Kálnoki Borbála leginkább Szentléleken tartózkodott, Apor Péter pedig Torján.

A megállapodástöredék is tükrözi sérelmeiket, házasságuk problémáit: egymás elleni indulatok, bizalmatlanság, egymás jó hírének a kisebbitése, az együttműködés hiánya a háztartás, a birtokok kezelésében, elhidegülés stb. Több más nyoma is van annak, hogy mi okból nehezteltek egymásra az évek során. Apor költekezése, pazarlása miatt is haragszik az asszonyra, végrendeleteiben is azt róttta fel, hogy a közös vagyont nem gyarapította. Felesége többek között takarékosására neheztelt: „gyermekeim születésektől fogva a magamét költöttem ruháztam, belső értékecskéimet nekik attam látván az jó apjok nem ruházza őket rendek szerént”.³⁷ Ez későbbi években sem változott, Kálnoki Borbála 1730-as fiának küldött levelében is arra panaszkodott, hogy Anna lányát nincs amiből ruháztassa: „Annuskát eddig kiteleltetem két télen az magam mentémben, már kiszakada az nyakamból, most már az házból sem mehetünk ki, ha én csak templomban megyek is, ő elmarad; ha ő elmegyen, nekem el kell maradnom, még sem csináltat az apja mentét néki; én ha volna miből,

in England 1660–1800. Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 30.

32 BAILEY, *i. m.* 31–32.

33 Uo. 35–60; GÉRA Eleonóra: *Házasság Budán.* MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2019 (Magyar Történelmi Emlékek Értekezések), 138.

34 GÉRA, *i. m.* 146.

35 RNL-Kv Apor cs., 38.

36 Csáky Kata és férje, Bethlen Miklós többször kötöttek megállapodást egy-egy köztük lévő vita kapcsán Bajtay József Antal erdélyi püspök előtt. Vö. „*Minden örömöm elegyes volt bánattal*” Csáky Kata levelezése. S. a. r. Papp Klára. Erdély-Történeti Alapítvány, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2006. 25–27.

37 RNL-Kv Apor cs., 58.

csak az gyalázatjéért is csináltatnék, minden ember kaczagja; de minthogy semmiét nem bírom, az mi kölcséget végben viszek is, az isten tudgya mint telik ki, én bizony nem csináltatok, lássa akármit csináljon”.³⁸

Szintén ezzel kapcsolhatók össze a különböző saját kezű feljegyzések, összeírások, például 1725-ben a Tövisről elvitt aranytárgyakat írta össze az asszony, ezek értékét is feljegyzi, majd a végén a következő kiegészítés olvasható: „Ebből küldöttem vissza, az Apjoknak, 622 (...) Isten s Ember itilheti mi maradot nekem gyermekestől együtt ennyi esztendőtlől fogva, megis menyit beszél mindenütt”.³⁹

Apor végrendeletei és Kálnoki Borbála levelei, illetve feljegyzései is azt igazolják, hogy mindketten az áldozat szerepét vették magukra, mindenért a másik felet hibáztatták, és ezt feltehetőleg el is túlozták. A megalázott, férje által otthonról elkergetett, védtelen nőnek tanácsra, segítségre volt szüksége, megpróbált minél több befolyásos személyt a saját oldalára állítani, mivel legközelebbi rokonai (apja, testvére) nem éltek, nem sok támaszra számíthatott sem anyagilag, sem jogilag. A patriarchális erdélyi társadalomban jó kapcsolatokkal és magas tisztséggel rendelkező Apor leginkább saját nevét, tisztességét védte a felesége és mások vádjai ellen, vitájuk az ő életkörülményeit annyira nem veszélyeztette, birtokai és prókátorok is a rendelkezésére álltak.

A békülés utáni periódusból is maradtak fenn leveleik, de gyakran gyermekeik közvetítettek közöttük. Az 1730-as, 1740-es években Apor távollétében többször váltottak levelet, ezekben a levelekben megfigyelhető a jóval távolságtartóbb hangneme, általában gyermekeikről vagy a birtokok körüli tevékenységeikről, esetleg politikai vagy egyéb hírekről értesítették röviden egymást. Levelezésük során az *Édes Uram*, *Édes Feleségem* megszólítást használták. Kálnoki Borbála *Igaz hőtös társaként* búcsúzott férjétől, Apor Péter pedig *Igaz férjed* aláírással.

A házasságukról szóló töredékes adatok azt illusztrálják, hogy miként vezetett családi béke megbomlásához a házastársak közti lojalitás hiánya. Mindennek pedig nemcsak rájuk nézve voltak negatív következményei, hanem utódaik számára is: ugyanis amennyiben nincs együttműködés a felek között, nincs meg a házastársi szeretet, a jól meghatározott nem szerepeket nem tartják be, nemcsak a családban uralkodó hangulat romlik meg, hanem a család előrehaladása, a közös vagyon bővítése is akadályokba ütközik, ami a család, az utódok fennmaradásának a záloga.⁴⁰

Házasságukban Apor főként az engedelmisséget, az alázatot hiányolhatta, felesége a szolidaritás hiányát, az elismerést, a bőkezűséget a gyakran szigorú és takarékos férjétől. A közöttük uralkodó rossz hangulat, sérelmek miatt Kálnoki Borbála nem az

38 *Apor Péter verses művei*. II. 204.

39 RNL-Kv Apor cs. 58. 13

40 S. SÁRDI Margit: *Leánykérés, házasság, szerelem = Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*. Szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza. Universitas, Bp., 2002. 62; GÉRA, i. m. 58–59.

az elégedett, példás háziasszony, szeretett feleség volt, akinek férje szerette volna látni (és akinek tűnik testvére, Ágnes leveleiben), hanem egy folyton elégedetlen, rosszkedvű, kötekedő asszony, Apor pedig az életét megkeserítő, zsugori, feleségét a szolgálók és a közösség előtt is megszégyenítő férj.

KÁLNOKI BORBÁLA MINT ANYA

Kálnoki Borbálát anyaként nemcsak férjével, hanem gyermekeivel és más családtagjaival folytatott levelezésében is megfigyelhetjük. Bár a levelezés elég foghíjas, mégis a gyermekek valamennyi életszakaszáról találunk bennük adatokat, a csecsemőkor, kisgyermekkor, iskolás- vagy serdülőkor, fiatal felnőttkor egyaránt megjelenik bennük. Ezekben a levelekben az is érzékelhető, hogy miként alakult át a szülő-gyermek viszony az évek során, illetve miként változtak a családban az erőviszonyok, alakult át a családtagok közti egyensúly a gyermekek felnőtté válásával.⁴¹ A levelek is azt bizonyítják, hogy a szülői lét egy olyan szerep, amely a gyermekek megszületésétől kezdve végigkíséri Aporék életútját, azonban folyamatosan alakul és átalakul, ezeket a változásokat, alakulásokat pedig a gyermekek neme, kora és jelleme mellett a társadalmi konvenciók is előidézik.

A várandóságról vagy a gyermekek legkorábbi éveiről kevés adat van a családi levelezésben, ezek az időszakok főként rövid tudósítások formájában jelentek meg. Kálnoki Borbála a várandósággal járó tüneteiről, akárcsak bármelyik családtagja egészségügyi problémájáról, testvéreinek, Ágnesnek számolt be, aki apjuk halála után 1710-ben Havasalföldre került Bartolomeo Ferrati – Constantin Brâncoveanu vajda udvari orvosa – feleségéként. Az orvos sógor gyakran ellátta a családot tanácsokkal és gyógyszerreceptekkel is.⁴² A kisgyermekéről, nemüktől függetlenül, anyjuk gondoskodott, azonban egy 1717-es autográf leveléből, melyet egyik tisztartójának küldött, kiderül, hogy dajka is volt a család alkalmazásában. Ebben a levelében arra kérte címzettjét, hogy keressen a gyermekeinek egy jó dajkát: „én pedig bizony meguntam az sok gyermekel daikát, ugy hogy csak az Isten tugja, hanem ha most iot nem kap az ember eben az szük időben soha nem, kegyelmed keresen ugjan iot io teiüt, az kinek csak esztendős fia volna s maga szóptatta, s ha ugian jot tanál kegyelmed, mentől hamaréb tudosicson mi formában iön el, had hozathatnam ki ha Isten engedí”.⁴³ A kora újkori nemesi családokban jól bevált szokás volt, hogy szoptatós dajkát fogad-

41 A szülő-gyermek viszonyról az Apor családban egy megjelenés előtt álló tanulmányomban írtam (*Szülő-gyermek kapcsolat az Apor családban*), ezért itt nem térek ki részletesen arra, hogy a gyermekek egyes életszakaszaiban hogyan alakul kapcsolatuk.

42 A testvérek levelezéséből sajnos csak Ágnes Borbálának küldött levelei maradtak fenn.

43 RNL-Szgy, Apor cs. 1783, 15.

tak a gyermekek mellé,⁴⁴ ezzel is magyarázható a sűrűn egymást követő gyermekáldás. Az ideális dajka kiválasztása szinte minden családban probléma volt: olyan jó erkölcsű, tisztességes asszonyokat kerestek hasonló korú és nemű gyermekekkel, akik hajlandónak bizonyultak egy időre a családhoz költözni.⁴⁵

Kisgyermekként Anna és László tűntek fel leggyakrabban Kálnoki Borbála leveleiben; férjének, nagyobbik lányának, Zsuzsannának és testvéreinek, Ágnesnek írt róluk. A gyermekek egészsége állandó levéltéma volt közöttük, ami a családban és a korban egyébként is magas gyermekhalandóságot, járványokat tekintve nem meglepő, a szülők, ahogy csak tudták védték, óvták őket a betegségektől. Bár a kisgyermek anyjuk felelőssége alá tartoztak, a levelekből kiderül, hogy időnként Apor Péter is otthon maradt velük, ahogy ez más nemesi családoknál is előfordult.⁴⁶ Ilyenkor élénk levelezést folytatott feleségével a gondjaira bízott gyermekek egészségéről és mindennapjaikról, és rendszeresen beszámolt neki arról, hogy a gyermekek mennyire hiányolják anyjukat.

Serdülőkorban már másként alakult a szülők kapcsolata az Apor fiúkkal, mint a lányokkal. A fiúk, iskolába kerülve, aktív levelezést folytatnak szüleikkel, főleg anyjukkal. Ez az az időszak, amikor erős érzelmi (főleg az anyjuktól) és anyagi támogatásra van szükségük. József és János az otthoni tanulást 1716-tól a székelyudvarhelyi katolikus gimnáziumban folytatta, Udvarhelyről 1719-ben Kolozsvárra kerültek, ahol 1724-ig tanultak, 1724-ben pedig Nagyszombatba utaztak, ahol József 2, János pedig 3 évet tanult. Mindkét szülő gondoskodik arról, hogy mindenük meglegyen. Udvarhelyre érkezésük után mindketten himlősek lettek, anyjuk apró gyermekeit otthon hagyva utazott el hozzájuk, és felháborodva számolt be levelében férjének a konviktusban uralkodó zord körülményekről.⁴⁷ Több levél maradt fenn ebből az időszakból, melyeket az aggódó szülők egymásnak írtak beteg gyermekeikről, valamint a fiúkkal tartó inas a szülőknek. Tanulmányaik alatt a két ifjú is gyakran írt közös levelet. Apjukat rövid, latin nyelvű misszilisekkel köszöntötték, melyekben általában csak az egészségi állapotuk felől írtak, vagy különböző hírekről, újdonságokról tudósították, mintegy bizonyítva, hogy latintudásuk is gyarapszik. Anyjukhoz címzett leveleikben már gyakran találkozunk különböző kérésekkel, melyek gyógyszerekre, vadászkuttyák felküldésére, ruhavásárlásra, pénzküldésre vonatkoztak. Anyjuk is rendszeresen beszámolt nekik az otthoni dolgokról, testvéreik üdvözlését tolmácsolta,

44 DEÁKY Zita, KRÁSZ Lilla: *Minden dolgok kezdete. A születés kultúrtörténete Magyarországon*. Századvég, Bp., 2005. 33; FEHÉR Andrea: *The Lord My God Has Given My Wife a Child*. *Transylvanian Review* XXI (2012) suppl. 2. 222.

45 PÉTER Katalin: *A gyermek első tíz esztendeje = Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk. Uő. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 1996. 36–37.

46 PÉTER, *i. m.* 32.

47 Vö. *Apor Péter verses művei*. II. 68.

mindezzel a családi kötelekeket is erősítette, próbálta megakadályozni az otthonról távol kerülő gyermekek elidegenedését. Az anyai gondoskodásról az a lista is árulkodik, amely a Kolozsvárra utazó fiúknak csomagolt dolgokat tartalmazza (ruházat, edények, fűszerek, gyógyszerek, ágynemű, élvezeti és piperecikkek található rajta).

A tanulmányútról hazaérő fiaival ritkábban levelezett, mindez magyarázható az- zal is, hogy gyakrabban találkoztak, azonban a levelekben is megfigyelhető, hogy hangnemek távolságtartóbb, formálisabb lett, beszédmódja pedig alázatosabb. Ő kért többször szívességet fiatal felnőtt fiaitól, akik peres ügyekben képviselték, üzeneteket közvetítettek, tartották a kapcsolatot a prókátorokkal, tanácsokkal látták el öregedő anyjukat, azaz fokozatosan megváltoztak a korábbi hatalmi viszonyok.

A lányok gyermekkorából nem sok adat van, de feltételezhető, hogy anyjuk meg- próbálta őket felkészíteni a felnőtt életre, a házasságra. Zsuzsanna házasságkötése után, felnőtté válásával következik levélváltásuk aktív időszaka. Leginkább a köteles- ségtudó, engedelmes leány és a szerető, támogató anya szerepében találjuk őket. Fe- leségével együtt Haller János is a családi levelezés része lett, Aporék őt is beavatták családi, gazdasági ügyeikbe, karrierjét egyengették, gyakran ő írt a szülőknek felesége helyett. Apor Péter szebeni tartózkodása alatt végig büszkeséggel írt feleségének leá- nyáról. Anya és lánya közötti jó kapcsolatról árulkodnak Zsuzsanna fennmaradt le- velei is. Kálnoki Borbála anyaként figyelemmel kísérte a családból kiszakadt lánya életét, tanácsokkal látta el, ajándékokkal kedveskedtek egymásnak, vásárlásokkal biz- ta meg maga, húga, valamint a havasalföldi vajdáné számára is. Zsuzsanna gyakran panaszkodott anyja távollétére, ezenkívül a háztartás, vendégfogadás, főzés, vásárlás állandó levéltéma közöttük. Bár nem maradt fenn erről anya-lánya közti levél, de mindenki nagyon várta, hogy a fiatalok házasságából gyermek szülessen. Hallernek a családi neve és vagyona fenntartása miatt is fontos volt az utód, Apor Zsuzsanna pedig a Haller családban és a társadalomban is anyává válásával erősíthette meg a helyét. Aporné és testvére között többször téma a gyermekáldás reménye, megírta nekik lánya állapotát, tüneteit, Kálnoki Ágnes pedig abban reménykedett, hogy uno- kahúgával egyszerre „várakozhat”. Ezenkívül Simó Pál, aki lánya udvari papja volt, többször tudósítja Apornét az ifjú házások felől, szép életükről, egyszer utalásokat is tett egy esetleges terhességre, amelyről az ifjú asszony megtiltotta, hogy beszéljen. A vejével folytatott levelekben is megjelenik a gyermekáldás reménye,⁴⁸ azonban Haller Jánosnak ez a házassága is gyermektelen volt. Amikor Zsuzsanna állapota gyengülni kezdett, anyja többször meglátogatta, ápolta, és Ágnes húga is többször volt náluk,

48 „én magam is akarnám már egyszer ha az Isten a leányomnak a Csáki Sigmondné asszo- nyom nyavalyáiban részt adna, de talán amivel elhaladott el nem múlt, egy vén asszont most szememmel láttam Kőrispatakon tizenkét esztendeje, hogy gyermeke nem volt, akik annak előtte lettenek a pestisben mind meg holtanak, s most terhes”. RNL-Kv, Kornis család le- véltára, 378. fond, 421.

Haller ebben az időszakban több levelében beszámolt anyósának felesége tüneteiről, viselkedéséről. Levelezésük Zsuzsanna halála után is folytatódott néhány évig, kapcsolatuk fokozatosan gyengült, de Haller új házasságáról is értesítette egykori anyósát. Bár a korban természetes volt, hogy az özvegyek a gyászév letelte után új házastársat kerestek, Haller János leveléből az derül ki, hogy Kálnoki Borbála neheztelt rá, talán nem is újránősülése miatt, hanem azért, mert nem értesítette őt időben, és mert új felesége nem volt katolikus: „az ország tellyes vala (...) az Asszony ream valo nehezségével, s engemet kisebbittő, s csak nem átokra fakado szavaival”.⁴⁹

Aporék másik lánya, Anna, csak anyja halála után ment férjhez, addig vele lakott. Utazásai alkalmából (többször járt testvérénél, Zsuzsannánál; alkalmanként anyja parancsára elutazott valamelyik birtokukra, vagy vásárolni Brassóba, ugyanoda orvoshoz is járt) leveleket küldött anyjának, melyekben részletesen beszámolt a feladatai teljesítéséről. Alázatos hangnemű levelei nagy anyai szigorrról árulkodnak, azt sugallják, hogy haragjától nagyon félt. Ez a család és a kor öröklési szokásával is összefügg, ugyanis tudjuk, és a családi végrendeletekben is azt látjuk, hogy a lányok csak a női ágon öröklődő vagyomból kaphattak.⁵⁰

A családi levelek többsége engedelmes gyermekekről és többnyire kiegyensúlyozott szülő-gyermek kapcsolatról árulkodik, de az is kiderül, hogy Aporné gyakran haragudott meg egyik-másik gyermekére, ilyenkor a többiek közvetítettek, leveleikkel békíteni próbálták anyjukat. Felrótta nekik, ha nem látogatták őt, azonban az is előfordult, hogy nem fogadta őket. (Zsuzsanna leveleiből kiderül, hogy egyik látogatásáról visszafordult, mert anyja nem fogadta őt.) Mégis, szerető anyaként a tanácsadás, a gondoskodás volt a legfontosabb feladata, kötelessége és levelei is ezt a szerepet igazolják.

Talán a szülők összeférhetlenségére, nehéz természetére vezethető vissza gyermekeik sorsa is. Zsuzsanna szerencsésen induló házassága a fényes politikai karrier elé néző Haller Jánossal sajnos korai halálával végződött, ami beteges természete mellett, a gyermekáldásért folytatott sikertelen harcnak és férje levele szerint a szülők háborúskodásának is köszönhető. Annát hosszú ideig nem adták férjhez, volt olyan kérője, akit a szülők utasítottak el, majd Apor 1741-es végrendeletéből az derül ki, hogy József bátyja is „gaz természetű gaz személynek kedviért ártatlan testvér hugát már tizenkét esztendeje hogy üldözi, mindenütt gyalázza, szerencséit elrontotta”.⁵¹ Végül, bár családja ellenezte, Simonyi Györggyel kötött házasságot, azonban férje elhagyta, ezért több éven át kereste igazát, de különélésük válással végződött. Na-

49 RNL-Kv. Apor cs. 55.

50 A lányok csak a női ágon öröklődő birtokokból kaphattak, apai részről csak pénzbeli vagy egyéb materiális javakat. Vö. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. II. Ref. Főtanoda, Kvár, 1861. 415.

51 *Apor Péter verses művei*. II. 381.

gyobbik fiuk, József törvénytelen viszonyt folytatott Benkő Annával, ezzel nemcsak szülei, hanem az egyház és az előjárók haragját is kihívta maga ellen. Mindezekről Apor Péter levelezése, végrendeletei, illetve munkái közül a *Lusus Mundi* vagy a *Synopsis mutationum* is árulkodik. János, Apor kedvenc fia, Mihály Zsuzsannát vette feleségül, míg legkisebb gyermekük, László Székely Juliannát, bár levelezéséből úgy tűnik, hogy az ő házasságát is ellenezte apja.

KÁLNOKI BORBÁLA ROKONAIVAL ÉS A KÖZÖSSÉGBEN

Kálnoki Borbálát Ágnes húga, Ferrati Bertalanné leveleiből jó háziasszonyként ismerjük meg, akinek receptjei messze földön híresek, cipóit a havasalföldi vajdáné is fogyasztja, és akinek a konyhájában a vajdáné inasa tanult. Ágnes húga nagy szeretettel írt neki, többször dicsérte okosságát, anyaként tisztelte és szerette nővérét, és mint bevallotta, vele kárpótolta saját anyjuk nagy szigorát. A levelekből kiderül, hogy a testvérek jó kapcsolatban álltak, állandóan ajándékokat küldtek, vásároltak és vásároltattak egymásnak: míg sógora orvosi tanácsokkal látta el őt, Kálnoki Borbála kalendáriummal, könyvekkel kedveskedett neki.

Ádám bátyjával főleg gazdasági ügyekről levelezett, majd annak 1719-es halála után a két testvér, Borbála és Ágnes Ádám feleségével, majd családjával folytattak pert a családi birtokok miatt. Mint kiderült, bizonyos birtokrészekben Aporné nem osztozott meg a Kálnokiakkal. Miklósváron pedig a családi birtokból egy részt a magáénak tudott azért, mert Ádám bécsi adósságait kifizette, megmentve őt attól, hogy elfogják. Mivel testvére nem térítette meg ezeket az adósságokat, a közös birtokból kiragadott egy részt ennek fejében.

A bátyja halála után a családi levéltár is hozzá került, mivel annak gyermekei kiskorúak voltak, ezenkívül anyján keresztül a Lázár család levéltárából is kerültek hozzá iratok. Később hosszasan leveleznek erről a Kálnokiakkal, és a Lázárok is kérték vissza a birtokokra vonatkozó iratokat, de a levelekből úgy tűnik, hogy a családi iratok értékével ő is tisztában volt, nehezen akarta visszaadni rokonainak, bár azok a legnagyobb fiút vagy annak gyermekeit illették. Levelezéséből kiderül, hogy többször kért meg írnokokat, hogy a családi levéltárból vagy a káptalanból keressenek ki olyan iratokat, amelyek egy-egy peres ügyre vonatkoznak.

A közösségben betöltött és gazdaasszonyi szerepéről papok, tisztartói, szolgálói, a vajdáné és más ismerősei által írt levelek tanúskodnak. Többen írtak neki orvosi tanácsokat, gyógyító recepteket kérve, de ételreceptek miatt is megkeresték, és más kérésekkel is fordultak hozzá: árpakása, búza küldése. Ő maga fürdőkről, orvosságokról kért másoktól tanácsokat, Köleséri Sámuellel gyakran konzultált saját és családtagjai egészségéről, aki ellátta őt orvosságreceptekkel, Zorger Gergely katolikus püspökkel is levelezett.

Tisztartóinak címzett leveleiben igen szigorú gazdaasszonyként jelenik meg, levelei az élőbeszédhez hasonlítanak, gyakran korholta szolgálait, ha mulasztásukat felfedezte, minden jövedelmet számontartott, nem tűrte a pazarlást. Mindez annak is köszönhető, hogy már házasságuk elején is külön igazgatta saját birtokait, jövedelméből próbálta pótolni azt, amit takarékos férje nem támogatott. Idős korára gyakran szorult kölcsönre, ezért tisztartóinak küldött írásaiból látszik, hogy igyekezett mindent, amivel pénzt tudott keresni, saját házába szállíttatni.

Kálnoki Borbála leveleiből egy olyan nőt ismerhetünk meg, aki határozottan kiállt saját érdekei mellett, bátran hangot adott véleményének, nemcsak családjában, hanem még a papokkal szemben is. Birtokaiért az évek során több pert folytatott rokonaival, melyekben férje, majd gyermekei is ellátták tanácsokkal. Haragját nemcsak szolgálói, tisztartói és gyermekei félték, hanem Erdély-szerte híre volt. Az egykori kancellárhelyettes lányaként ragaszkodott ahhoz, hogy saját örökölt birtokait maga igazgassa, külön kezelje a tulajdonát, leveleiben gyakoriak azok a részek, melyekben ígéri férjének, hogy valaminek megadja az árát. Gyakran vásároltatott ruhának való színes anyagokat, gombokat, aranyozott zsinórokat, csipkéket, ezenkívül ékszereket csináltatott. Mindez, akárcsak határozott természete, hirtelen haragja, meg nem alkuvó jelleme gyakran lehetett konfliktus forrása a *náj módit* megvető férjével és másokkal is.

Bár, mint kiderül, írni-olvasni tudott, Apor Péter könyvet is másoltatott neki, nem minden szövege autográf, a saját kezű levelei és más feljegyzései pedig nehezen olvashatók, írása kusza, magán hordozza a 17–18. századi női írásokra jellemző bizonytalan vonalvezetést.

Azonban megtapasztalhatta, hogy az írás ismerete nemcsak a családi kapcsolatrendszert erősíti, a családtagokkal fenntartott viszony ápolásához járul hozzá, hanem saját céljai, érdekei érvényesítésében is hasznos. Tudta, hogy a családi iratok generációkon keresztül öröklődnek, tehát az ott megőrzött dolgok az utódokhoz is eljutnak. Nemcsak a családi javakra vonatkozó iratokat tartotta számon, hanem személyes levelezését is megőrizte, rendezte, feljegyezte a levelekre a feladót, és néhány esetben azok témáját is összefoglalta néhány szóban.

A levelek és más szövegek árnyalják a róla kialakított képet, olyan asszonyként ismerhetjük meg, aki nem azonosult teljesen azzal a szereppel, amit a családi és társadalmi elvárások, normák miatt rákényszerítettek, azonban nem mindig rendelkezett a megfelelő eszközökkel ahhoz, hogy túllépjen rajta, és a közösség és családja sem támogatta ebben.

SPOUSE OF PÉTER APOR, “QUEEN OF HÁROMSZÉK”

Keywords: *Borbála Kálnoki, Péter Apor, early modern Transylvania, correspondence, gender studies, gender roles*

The article focuses on Borbála Kálnoki, a noble woman from premodern Transylvania, who, in the contemporaries' memoirs and letters, is not pictured, like other contemporary women of the same status, as good housewife, faithful spouse or caring mother. The contemporary sources, particularly the wills of her spouse, the historiographer Péter Apor, chronicle also her stubbornness, her social incompatibility with most of her peers and also her powerful personality. To nuance this unilateral view, I gathered from the Apor family archive her correspondence and other documents, personal notes she left in writing. Through these sources combined I reassemble her life's social roles, as spouse, mother and relative.

SOȚIA LUI PÉTER APOR, „REGINA DIN HÁROMSZÉK”

Cuvinte-cheie: *Borbála Kálnoki, Péter Apor, corespondență, Transilvania premodernă, istoria feminină, roluri de gen*

În centrul articolului meu se află Kálnoki Borbála, o femeie din nobilimea premodernă a Transilvaniei, care, spre deosebire de contemporanele sale, nu este immortalizată în scrierile contemporanilor săi prin prisma calităților sale de gospodină atentă, soție fidelă, mamă grijulie și patroană generoasă. Izvoarele contemporane, mai ales testamentele soțului, istoriograful Péter Apor au trecut în cronică și încăpățânarea, firea ei recalcitrantă precum și puternica sa personalitate. Pentru a nuanța această imagine unilaterală, am adunat din arhivele familiei Apor corespondența sa, precum și alte documente și conspecte rămase după ea. Prin prisma acestor documente, Kálnoki Borbála apare în cele mai importante ipostaze ale vieții sale: soție, mamă, rudă și persoană implicată în viața comunității.